

„Ha kivágtad az utolsó fát, és megmérgezed az utolsó folyót, rájössz, hogy a pénz nem ehető”¹ – Észak-amerikai őslakosok a környezettudatosságról

SUSZTA LAURA

Bevezetés²

A címben megjelölt téma a környezettudomány és a kultúranropológia számára közel sem ismeretlen, hiszen fajunk környezethez való viszonyulása már a saját fennállásunkat fenyegeti – így élénk interdiszciplináris szakirodalom alakult ki a vallás és a környezetvédelem közötti összefüggések kérdése körül. Bennünket itt az észak-amerikai őslakos vallási hagyományok és a környezet közötti viszony érdekel.

Az észak-amerikai őslakos kultúrák olyan totális rendszerek, melyekben a vallás, a vallási érzület az élet minden területét áthatja. Jace Weavernek, a University of Georgia nyugalmazott professzorának, a *Native American Studies* szakértőjének tanulmánya nyomán jelen írásban a következő módon definiálom az észak-amerikai őslakos vallást és vallási hagyományokat: 1. Etnikus-lokális vallások, vagyis konkrét etnikumokhoz és azok hagyományos, vallásilag értelmezett földrajzi életteréhez kötődnek; 2. ezért – bizonyos világvallásokkal szemben – nem térítők; 3. a *pre-contact* időben értelemszerűen generációról generációra átöröklött szóbeli hagyományokon, illetve rítusokon alapultak; és 4. teljes mértékben a vallás gyakorlói határozzák meg a vallás specifikus tartalmait (hierarchikus intézményrendszer nem gyakorol külső kontrollt a vallás követőin).³ A XIX-XX. század fordulóján működött *santee* (keleti dakota) orvos és értelmiségi Ohiyesa (Charles Eastman, 1858–1939) például így ír erről: „<Az őslakos> életének minden cselekedete, nagyon is valóságos értelemben, vallásos cselekedet. Felismeri a szellemet minden teremtésben, és hisz abban, hogy szellemi erőt merít belőle.”⁴

Willis Jenkins, a Yale Divinity School professzora és Christopher Key Chapple, a Loyola Marymount University tanára ezzel szemben a globális ábrahámita vallásokkal ellentétben úgy jellemzi az őslakos vallást mint lokális körülmények által meghatározott életmódot, amelyből kulturális sokféleség következik. Azonban az ilyen típusú vallást sem kerülik el a

---

¹ <https://quoteinvestigator.com/2011/10/20/last-tree-cut/>

² „A kulturális és innovációs minisztérium únkp-22-3 kódszámú új nemzeti kiválóság programjának a nemzeti kutatási, fejlesztési és innovációs alaphól finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

³ Weaver: *Misfits Messenger*, 321.

⁴ „Every act of his life is, in a very real sense, a religious act. He recognizes the spirit in all creation, and believes that he draws from it spiritual power.” Ohiyesa: *The Soul of an Indian*, 47 (saját fordítás).

planetáris ökológiai problémák, amelyek gyakran veszélyeztetik a helyi bioszférára szabott életmódot. Továbbá, az őslakos népek nem ritkán egy közös bölcsesség hordozóiként jelennek meg, és egyre gyakrabban találkoznak regionális testületekben és tanácskozásokban.⁵ Az őslakos hagyományok tehát „globalizálódnak,” hogy a globális környezeti problémákkal könnyebben felvehető legyen a küzdelem, és egy némileg önellentmondásosan definiált „planetáris őshonos hagyomány”-t is be tudjunk vonni ebbe a küzdelembe.⁶

A környezetvédelmi mozgalom az 1970-es évek elején fedezte fel az amerikai őslakosokat. A kialakuló mozgalom szabad kézzel bánt az ideálisnak tűnő képzzel: úgy jelenítették meg őket, mint az első ökológusokat, aki tökéletes harmóniában élnek a természettel, egyensúlyban a környezettel életük minden aspektusában, pazarlás és rombolás nélkül.⁷

Ez nem meglepő, hiszen az őslakos nemzetek már több mint egy évezrede tapasztalják az klímaváltozás hatásait. A Kr. u. 1000 és 1400 közötti időszakban Észak-Amerikában az őslakos népek tömeges elvándorlása is ezt bizonyítja. Az ősi *pueblók* szétszéledtek, és az általunk modern *pueblónak* nevezett területekre szakadtak. A Mississippi-komplexum összeomlott. A *kiowa* elhagyja Yellowstone-i otthonát, és a Nagy-síkságra költözik. A *nahuák* („asztékok”) elhagyják a mitikus Aztlánt, és behatolnak a Mexikó-völgybe (*Valle de México*), ami végül a *toltecák* egy részét arra készíti, hogy északra meneküljön, és a *pueblók* között keressen menedéket. A *navajo* és az *apachee* elszakadnak nyugat-kanadai *dene* rokonaiktól, és a délnyugatra vándorolnak a Rocky Mountains vonulatát követve. A *cherokeek* elfoglalják a délkeleti Mississippi-kori elhagyott lelőhelyeket. A példákat hosszan lehetne sorolni. Ezen áttelepülések és átrendeződések okai nem teljesen tisztázottak, de minden bizonnyal az éghajlati változások is szerepet játszottak bennük. Az eredeti helyüktől távol eső új területekre áttelepülve ezek a nemzetek kénytelenek voltak alkalmazkodni az új környezethez és életmódhoz.⁸

Közel hatszáz évvel a középkori éghajlati optimum vége után az ún. „öt civilizált nemzet”-et („the five civilised tribes”) – *cherokee*, *choctaw*, *chickasaw*, *creek* és *seminole* – erőszakkal áttelepítették hagyományos hazájukból a délkeleti területről a mai Oklahoma állam területére. Bár mind az öt nemzet megszenvedte a kitelepítést, a *cherokeek* emblematikussá váltak, mivel népességük egynegyedét elvesztették a Könnyek útja (*Trail of Tears*) néven ismert erőszakos menetelés során.⁹ Brett Riggs, az Észak-Karolinai Egyetem régésze állítja, hogy a kegyetlen menetelés mellett a tragikus veszteségeket sajnálatos módon az is okozta, hogy a nicaraguai Cosiguina vulkán 1835. januári kitörése az egyik leghidegebb telet idézte elő, míg a vulkán maga több tonna hamut és törmeléket szórt a légkörbe, ami termés kiesést is okozott – így az őslakosok meggyengülve és éhínség áldozataiként vágtak neki a

⁵ Jenkins – Key Chapple: Religion and Environment, 457.

⁶ Uo.

⁷ Weaver: Misfits Messenger, 322.

⁸ Uo., 324

⁹ Uo.

menetelésnek –, valamint a kitörésnek hosszú távú következményei is voltak: évekre megzavarta az éghajlatot.¹⁰

Amint elérték a számukra kijelölt rezervátumot (az úgynevezett „Indián Terület”-et [Indian Territory] a Mississippitől nyugatra), a *cherokee*-k egy új éghajlati zónában találták magukat, ahol – mint azt Alfie Vick etnobotanikus (University of Georgia, College of Environment and Design) kimutatta – nem termett ama növények közel egyharmada, melyeket a nemzet keleten különféle célokra (táplálkozás, gyógyászat, szertartás, festés, lakhatás stb.) használt. A *cherokee*-k, a többi négy nemzethez hasonlóan, ekkor számos stratégiát alkalmaztak az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodásra, beleértve a kulturálisan fontos növények helyettesítését, átültetését és kereskedelmét.¹¹

TEK – Az őslakosok hagyományos ökológiai tudása

Az őslakosok hagyományos ökológiai tudása – *TEK*, *Traditional Ecological Knowledge* – a tapasztalati tudás képlékeny, átörökölt halmaza „az élőlények (köztük az emberek) egymáshoz és környezetükhöz való viszonyáról.”¹² Bár sokan állítják, hogy ez a tudás a „tudományos tudás”-hoz hasonlítható, vagy kiegészíti azt,¹³ az egyik fő, az irodalomban gyakran visszatérő tézis szerint a *TEK* bizonyos fokig előnyben van a tudományos módszerrel szemben, amennyiben erkölcsi és etikai értékeket és ítéleteket is kínál a környezeti kihívások és változások emberi megértéséhez, míg a tudományok „értékmentes” megközelítésre és eredményekre törekednek.¹⁴ Mások ezzel szemben megkérdőjelezzik, hogy az ilyen összehasonlítások egyáltalán szükségesek vagy helyénvalóak-e.¹⁵ Ahogy Shari Fox (National Snow and Ice Data Center, Carleton University) doktori disszertációjában javasolja: „Az őslakos tudás dinamikus. Bár e tudás nagy része történeteken és tanításokon keresztül öröklődik generációról generációra, az emberek saját tapasztalataik alapján testre szabják ezt a tudást. Ugyanez nagyrészt igaz a tudományra is.”¹⁶

Nancy Turner és Pamela R. Spalding kanadai etnobiológusok (University of Victoria, British Columbia) a *TEK* gyakorlati hatásait vizsgálva jutottak a következő megfigyelésekre: Az őslakos népek *TEK*-rendszerei a gyakorlati információk széles spektrumát tükrözik, amelyek az adott helyeken végzett megfigyelések és tapasztalatok nemzedékein alapulnak.¹⁷ Az elmúlt 30 év során például British Columbia partvidéki régióiban nagy mennyiségű *TEK*-

¹⁰ Riggs: Volcanism, 2012; <https://vimeo.com/30757263>; 2023.05.01.

¹¹ Vick: Cherokee Adaptation, 396–417.

¹² Berkes: Traditional Ecological Knowledge, 5

¹³ Uo., 4; Berkes: Sacred Ecology, 6; Centre for Traditional Knowledge 1997, 5.

¹⁴ Dinero: Indigenous Perspectives, 121.

¹⁵ Centre for Traditional Knowledge, 1997, 6.

¹⁶ „Indigenous knowledge is dynamic. While a great deal of this knowledge is passed on through stories and teachings over generations, people customize that knowledge based on their own experiences. Much of the same is true for scientists.” Fox: When the Weather, 219 (saját fordítás).

¹⁷ Turner – Boelscher Ignace – Ignace: Traditional Ecological Knowledge, 1275–1287.

et dokumentáltak, melynek felhasználása hasznos lehet a csendes-óceáni északnyugati parti ökoszisztémák alaposabb megismeréséhez, mint például 1. az időjárási minták, az árapály, az áramlatok, az égi ciklusok, a hóolvadás és az áradások előrejelzése és az azokhoz való alkalmazkodás; 2. a helyi fajok, fajták és a változatos életformák nevei; 3. a fajok közötti kölcsönhatások, beleértve a táplálékhálózatokat és a megzavarásukat követő ökológiai szukcesszió szakaszait; 4. a növények, algák és gombák fenológiája, betakarítási ideje, szezonális változása, termékenysége és élőhelyei; 5. a helyi halak, madarak és emlősök viselkedése, életciklusai, vándorlási útvonalai, populációingadozásai és élőhelyei; 6. a különböző faanyagok, rostok és egyéb, a technológiában tüzelőanyagként, építőanyagként, szerszámkészítéshez és más célokra használt anyagok kitermelésének és feldolgozásának minősége és eszközei; 7. az ehető növények, különböző részeik és egészségmegőrző tulajdonságaik ismerete, valamint az ételkészítési- és gyógyászati források feldolgozásának és tárolásának hatékony módjai.¹⁸

A kanadai sarkvidéken az őslakos népek megfigyelései a szokatlan éghajlati jelenségek okozta ökológiai hatásokról értékesnek bizonyultak, és viszonylag rövid idő alatt egyre inkább elfogadják őket mint érvényes forrást a helyi környezetre vonatkozó információként.¹⁹ Az ilyen típusú hagyományos tudás – azaz a megfigyelések és tapasztalatok a környezet helyi szintű megfigyelései és tapasztalatai – földrajzi és időjárási minták alapján messzemenően egybecseng a fajokról, ökoszisztémákról szóló nyugati tudományos ismeretekkel.²⁰ British Columbiában a *TEK* nagy részét már a földhasználat és a földbirtoklás előtörténetéről végzett tanulmányok dokumentálták a *First Nations* által az őslakosok jogai és tulajdonjoguk védelmében végzett kutatások, formális szerződések hiányában. Továbbá az utóbbi időben egyre több tudományos kutató – mint például Nancy Turner – a *TEK* alapján állította össze és rendszerezte British Columbia őslakos csoportjainak ökológiai hagyománnyal kapcsolatos dokumentumait is,²¹ miközben a tudás birtokosainak szellemi jogaira és jogi érdekeire is nagy figyelmet fordítanak. A már összegyűjtött *TEK*-ek ugyanis a helyi változásokról és hatásokról gazdag, rétegzett képet adhatnak, amely a környezetvédelemre sokkal nagyobb hangsúlyt fektet, mint korábban.²² Az Északi-sarkvidékhez hasonlóan a csendes-óceáni térségben is a helyi tapasztalatok és megfigyelések elősegítik a tágabb értelemben vett klímaváltozás megértését mind annak intenzitásával, mind földrajzi kiterjedésével kapcsolatban.

Deborah McGregor (Canada Research Chair in Indigenous Environmental Justice, York University, Toronto) arra világít rá, hogy az őslakosok környezeti tudása egy olyan élő folyamaton keresztül keletkezett, amely a „teremtéshez” fűződő őslakos kapcsolódásból ered. Ősöktől átörökölt gondolatok és tapasztalatok összessége révén inkább tettek által generált, mintsem spekulatív-teoretikus tudás (olyasvalami, amit valaki csupán passzív ismeretként

¹⁸ Turner – Spalding: We might Go back to this, 29.

¹⁹ Krupnik – Jolly: The Earth, 1–39.

²⁰ Turner: Passing on the News, 133–149.

²¹ Turner: Ancient Pathways, introduction.

²² Neis – Morris: Fishers, 205–240.

hordoz) jön létre. Azt állítja: „A »természeti világ«, a »környezet« vagy a »Teremtés« az őslakosok tudásának lényeges részei. Az őslakos tudás önmagában nem csak „tudás.” Ez az emberek által megélt élet és a teremtéssel való sajátos kapcsolatuk.”²³ A *TEK*-nek azonban két szemlélete létezik: A *TEK* őslakos szemlélete, mely a teremtéshez való viszony őslakosok általi megértésére alapozódik; és a *TEK* uralkodó eurocentrikus szemlélete, amely az őslakosokkal és tudásukkal szembeni gyarmatosító hozzáállást tükrözi.²⁴

Deborah McGregor szemszögéből nézve az őslakosok tudása nem „főnév:” Nem áru vagy termék, amelyet utolsó utáni erőfeszítésként lehet elővenni, hogy integráljuk az adaptív megoldások zászlóaljába, hogy mindannyiunkat megmentünk. E tudás megszerzése azt jelenti, hogy teljesen megváltoztatjuk mindennapi életünk jelenlegi mintáit: Ez az ismeret halmozott és dinamikus, egyszerre alkalmazkodó és ősi, és egy olyan kollektív folyamat során jön létre, amelyet a generációról generációra való személyes ismeretátadás jellemez.²⁵ Mishuana Goeman egyetemi oktató (University of Buffalo) és *seneca* őslakos, még alaposabban fejti ki ezt, amikor a föld történeti-politikai jelentőségéről beszél – egy olyan földéről, amely nem egyszerűen történelmi események, hanem mindenekelőtt az őslakosok tudásának helye. Goeman szerint „Az őslakos tudósoknak továbbra is úgy kell gondolniuk a térre vagy a föld funkciójára, mint amely több egy olyan helynél, ahol az emberek történelmet írnak, vagy ahol az ember történelmet halmoz fel.”²⁶

Ahogy már korábban is említettem, az őslakos világnézetben a tudás a teremtőtől és magától a teremtéstől származik. Az őslakos számos történetet és tanítást az állatoktól, a növényektől, a Holdtól, a csillagoktól, a víztől, a széltől és a szellemvilágtól kap. A tudást látomásokból, szertartásokból, imákból, intuíciókból, álmokból és személyes tapasztalatokból is nyerik.²⁷ Marlene Brant Castellano, a *mohawk* nemzet tagja és a Trent Egyetem emeritus professzora szerint a tudás megszerzésének különböző forrásai vannak. Három konkrét forrást határozott meg: a hagyományos tudást (nemzedékről nemzedékre terjedő tudás); az empirikus tudást (megfigyelésből szerzett tudás); és a kinyilatkoztatott tudást (spirituális eredetű és ajándékként elismert tudás).²⁸ Az emberek valóban megosztják egymással a tudást, és az az idővel változik. A tudás megszerzését gyakran nagyon konkrét szabályok szabályozzák. Sohasem triviális dologról van szó. A jelenkorban azonban megváltoztak a tudás megszerzésére és megosztására vonatkozó szabályok; szükségessé vált, hogy megvédjük tudásunkat.²⁹

²³ „The ‘natural world,’ ‘environment,’ or ‘Creation’ are essential parts of Indigenous knowledge. Indigenous knowledge is not just ‘knowledge’ per se. It is the lives lived by people and their particular relationship with Creation.” (McGregor: *Coming Full Circle*, 390 [Saját fordítás].)

²⁴ Uo., 386.

²⁵ Uo., 390.

²⁶ „Indigenous scholars must continue to think of space or the function of land as more than a site upon which humans make history or as a location that accumulates history.” Goeman: *From Place*, 24 (saját fordítás).

²⁷ McGregor: *Coming Full Circle*, 388.

²⁸ Brant Castellano: *Updating*, 23–24.

²⁹ Winona Wheeler alapján McGregor: *Coming Full Circle*, 388.

A sokféleség arra ösztönözte a nemzeti kormányokat, hogy ismerjék el és védjék a TEK-et a biológiai sokféleség megőrzése és fenntartható használata érdekében, valamint támogassák annak szélesebb körű alkalmazását az erőforrás-gazdálkodásban és a biológiai sokféleség megőrzésében. Ezt a lehetőséget néhány ország nemzeti jogszabályai is kodifikálták, és megkezdték a TEK-rendszereik nemzeti jegyzékének kidolgozását, elismerve azokat kulturális örökségük fontos részeként.³⁰ Így Kanada is válaszolt a biológiai sokféleségről szóló egyezmény és a Brundtland-jelentés³¹ által felvetett kihívásokra, és a TEK-et beépíti a különböző környezetvédelmi döntéshozatali folyamatokba. A TEK tehát jó úton halad afelé, hogy szilárdan beépüljön a kanadai környezetgazdálkodásba és döntéshozatalba, különösen Kanada északi részén, ahol ez a közpolitika része.³² Kanadában a TEK-kutatás gyakorlati alkalmazása, valamint az őslakosoktól származó tudás megszerzésére kidolgozott speciális kutatási módszerek körülbelül két évtizedes múltra tekintenek vissza.³³

A TEK hozzájárul az alkalmazkodóképesség fejlesztéséhez vagy az ellenállóképesség megszerzéséhez, valamint csökkenti a sebezhetőséget és expozíciós érzékenységet a változó éghajlati viszonyok között. A sebezhetőség általában egy rendszer – pl. egy egyén vagy egy közösség – érzékenységét jelenti egy vagy több klimatikus inger vagy ingerek által okozott károkkal szemben; magában foglalja mind a klimatikus ingerekre való érzékenységet, mind az alkalmazkodóképességet. Az expozíciós érzékenység a rendszer jellemzőinek – pl. megélhetés, egészségi állapot, életkor, családi állapot – és az éghajlattal kapcsolatos ingerek jellemzőinek – pl. nagyság, gyakoriság, térbeli eloszlás, időtartam – együttes tulajdonsága. Az alkalmazkodóképesség az éghajlatváltozáshoz – beleértve az éghajlati változékonyságot és a szélsőségeket – való alkalmazkodás, a lehetséges károk mérséklése, a lehetőségek kihasználása vagy a következményekkel való megbirkózás képessége. A megnövekedett alkalmazkodóképesség így a sebezhetőség csökkenését eredményezi.³⁴ A TEK tehát segíti a változó időjárási és környezeti elemekhez való alkalmazkodást, és azok megértését.

TEK az őslakos kultúrában, vallásban

Az őslakos kultúrában a területeknek és a hozzájuk tartozó természeti jelenségeknek különleges helyük van. Az ilyen rendszerek közé tartoznak azok, melyek időtlen idők óta fennállnak, például egy adott emberközösség s a hazájukban élő vízi s szárazföldi növény- és

³⁰ Gómez-Baggethun – Corbera – Reyes-García: Traditional Ecological Knowledge, 72.

³¹ „A fenntartható fejlődést a Környezet és Fejlődés Világbizottságának 1987. évi, ‘Közös jövőnk’ című Brundtland-jelentésében a következőképpen fogalmazták meg: ‘A fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő nemzedékek esélyét arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket.’ A gazdasági fejlődésnek a társadalmi és környezeti egyensúly védelmével való összeegyeztetésére irányul.” [Fenntartható fejlődés](#).

³² Tsuji – Ho: Traditional Environmental Western Science, 327.

³³ McGregor: Coming Full Circle, 385–386.

³⁴ Pearce – Ford – Cunsolo Willox – Smith: Inuit Traditional Ecological Knowledge, 235–36.

állatfajok közötti kölcsönös kapcsolatok hálói.³⁵ Az őslakos–európai kontaktustörténet során számos olyan esettel találkozunk, ahol erőszakossá vált a kapcsolatfelvétel, mivel az őslakók (First Nations) vagy az inuit népcsoport (Second Nations) fellépett a területe védelmében.³⁶ David Nye, az amerikai tanulmányok emirátus professzora (University of South Denmark), szerint az őslakosok esetében az eredettörténetek mindig egyfajta öngazolásról szólnak, mely a földjéhez kapcsolja az adott népet, és ezzel egyfajta szent térbe is helyezi azt. Példának a *navajo* indiánokat hozza fel, akiknek minden 26 négyzetmérföldre jutott egy eredettörténetük vagy mítoszuk, ezzel igazolva területükhöz való jogukat. Ezeket a történeteket ugyanis mindig a területhez igazították.³⁷ A történetmesélés Barren Toelken, amerikai folklorista munkája szerint is a kapcsolat megteremtését szolgálja mind a földdel, mind pedig a renddel, amely ott megtalálható.³⁸

Konkrét példának az oklahomai Major megyében található Glass-hegységet lehetne megnevezni, amely vörös sziklából épült *mesák* (fennsíkok) vagy hegycsúcsok soraként emelkedik ki az oklahomai préríből huszonnégy mérföld hosszan és másfél mérföld szélesen, egy őstenger maradványaként. Ez a természeti jelenség a legjobb példa arra, hogy az őslakos nemzetek vallása mennyire alkalmazkodik a környezethez – ez a hely ugyanis legalább négy őslakos nemzet számára szent hely volt. Először a *kiowa*-k (és talán a később érkező *comanche*-k) tisztelték. A New Echota-i szerződés 1835-ben a *cherokee* terület részeként különítette el. 1867-től kezdve a Cheyenne-Arapaho rezervátum szélén állt. A hegyeket ezek a népek azért tisztelték, mert „személyiséggel rendelkező”, a körülöttük lévő területektől eltérő és jelentősebb helyként különböztették meg őket. Először is, eliade-i értelemben az Üveghegység drámai törést jelent a tájban.³⁹ Másodsor, a *mesákat* szelénitkristályok gyűrűi koronázzák, amelyek a kora reggeli fényben ragyognak (a *kiowák* és a *cheyennek* „fényes hegyeknek” nevezték őket). Végül a hegyek ökológiai refugiumok: a lapos tetejű hegycsúcsok ökoszisztémája ugyanis jelentősen különbözik az alatta lévő prérítől. A hegyek tetején ezért számos olyan gyógyászati és szertartási célokra használt növény nő, amelyek lent nem teremnek. Az őslakos nemzetek azért jöttek a hegyekbe, hogy ezeket a vallási célokra használt növényeket betakarítsák. E jellemzők bármelyike szent helyként jelölheti meg a hegyeket. Az Üveghegység a zsálya, a seprűfű, a kaktuszok és más növények nélkül is feltűnő látványosság lenne a tájban.⁴⁰

Az animisztikus tulajdonságokkal dolgozó hiedelemvilágokban mindenütt ugyanazzal az elképzeléssel találkozunk, miszerint az életerő, az energia és a termékenység folyamatosan kering az organizmusok között a hús befogásának, cseréjének és elfogyasztásának köszönhetően. A szöveteknek és folyadékoknak ez a folyamatos újrahasznosítása, egyértelműen jelzi, hogy mindezeket a lényeket, melyek egymást fogyasztják, nem lehet

³⁵ Whyte: *Indigenous Women*, 600.

³⁶ Vassányi: *Second Contact*, 209–228.

³⁷ Nye: *Technology*, 9.

³⁸ Toelken: *The Anguish of Snails*, 111.

³⁹ Eliade: *A profán és szent: A szent tér és a világ szakralizációja*.

⁴⁰ Weaver: *Misfits Messenger*, 326–327.

megkülönböztetni azon anyagok alapján, melyekből készültek. Ez az oka annak, hogy animisztikus rendszerekben a táplálkozási előírások és tilalmak kevésbé arra irányulnak, hogy elősegítsék vagy akadályozzák az állítólagosan heterogén anyagok keveredését, hanem inkább a vegyületek átvitelének elősegítésére vagy megakadályozására irányulnak.⁴¹

Példa erre, hogy a *cree* vadászok azt állítják, hogy az emberek és az állatok lényegileg egyformák mind testben, mind lélekben, ugyanakkor minden életforma a fajtájának megfelelően sajátos elme- és világfelfogási tulajdonságokkal, valamint sajátos testi megnyilvánulásokkal rendelkezik. Minden fajnak megvannak a maga elmebeli és testi érzékelési adottságai; és mindegyiknek megvan a maga helye a ragadozó-zsákmány viszonylatban, amelyet ideális esetben pozitív kölcsönösségi viszonyként értelmeznek. A *cree* vadászok ennyiben egyszerre „multinaturális” és „multikulturális” szemléletűnek mondhatók, miközben a test és a szellem alapvetően közös alapját érzékelik. A *cree* gondolkodás ragaszkodik ahhoz, hogy az egyetemes és a különös között ingázzon mind a természeti, mind a kulturális területeken.⁴²

Az algonkin nyelvekben, például az *ojibwé*ben és a *cree*-ben az animáció fontos nyelvtani és szemantikai kategóriája a főneveknek, amely azon alapul, hogy a főnév referense az adott rendszertani sémában érző vagy élő.⁴³ Az atapaszk nyelvek, mint például az *apache* és a *navajo*, még az életteliség különböző szintjeit is mutatják a nyelvtani és szemantikai hierarchiában, a legelevenebbtől kezdve (emberekre utaló főnevek), amelyet az állatokra, növényekre, természeti erőkre, konkrét tárgyakra és absztrakciókra való utalások követnek, általában ebben a sorrendben, bár a sorrend nyelvenként eltérő lehet.⁴⁴ Pusztán a nyelvtani kategóriákból természetesen nem lehet közvetlenül következtetni a világnézetre és az élet megértésére, de a lényegi etnográfiai bizonyítékok azt mutatják, hogy a nyelvi kategóriák mélyen belenyúlnak a különféle kulturális szférákba, beleértve a gondolkodásmódot és az életszemléletet, a bölcsességről alkotott elképzeléseket, a környezethez való viszonyulást, valamint az emberek és a világ közötti kapcsolatokról alkotott elképzeléseket, a más lények és dolgok között feltételezett kapcsolatokat.⁴⁵

A természet és a vallás összekapcsolódására az arktikus régióban is rengeteg példát lehet találni. A természet mint ami uralja az életet, és amit ki kell engesztelni, ha haragosan viselkedik, Knud Rasmussen etnográfiai írásaiban is megjelenik. A grönlandi kalaallit népcsoport sámánja – vallási vezetője – a természetfeletti világgal nemcsak betegségek miatt vagy előrejelzések végett lép kapcsolatba, hanem – többek között – akkor is, ha éhínség áll fenn, vagy furcsa, megmagyarázhatatlan időjárás esetén is.⁴⁶

A természet és vallás összekapcsolódására jó példa lehet még a sokszínű Hawaii és őslakosai. Az ősi Hawaiiin az emberek, az istenek és a természet kölcsönhatásban lévő és

⁴¹ Descola: *L'écologie des autres*, 80.

⁴² Howell: *Chewong Myths and Legends*, 160.

⁴³ Valentine: *Nishnaabemwin Reference Grammar*, 114.

⁴⁴ Young – Morgan: *The Navajo Language*, 65–66.

⁴⁵ Lásd erről bővebben: Hallowell: *Ojibwa Ontology*, 24–43.

⁴⁶ Vassányi: *Szellemhívók*, 29. A sámán személyéről bővebben: Rasmussen: *Új emberek (részlet)* = Vassányi: *Szellemhívók*, 106–109.

egymásra ható kozmikus közösséget alkottak. Sok hawaii hisz abban is, hogy őseik szellemei ('*aumakua*) állati vagy más természeti formákban élnek tovább. Ezek közé tartoznak a *mo'o* (gyíkok), különböző madarak s halak, szivárványok, bizonyos felhőformák, erdők és hegyek. Az ősi szellemek közül talán a legismertebb Pele, a Kilauea vulkánban lakó istennő. Pele láva formájában időnként leáramlik az emberek közé. A hawaiiak ismerik azokat a természeti formákat, melyekkel a családjuk rokonságban áll. A társadalom csúcsán az *ali'i nui* (főnök vagy király) állt. Úgy gondolták, hogy az *ali'i nui* különleges kapcsolatot tart fenn a természettel, tápláló és fenntartó irányítást gyakorol. Gyakran a természet befolyásolásával tartotta fenn a szabályokat – jó példa erre az a legendájuk, amikor a király megállította Pele látatengerét –; számukra a természet tisztelete nemcsak vallásos tiszteletet jelent, hanem olyan, mintha a családjukat tisztelnék.⁴⁷

Konklúzió

Az őslakos nemzeteket évezredek óta sújtják a klímaváltozás különböző hatásai, a korai vándorlástól kezdve a mai hatványozottan súlyos helyzetben is. S bár a mai ökológusok szeretik az őslakó nemzetek tudását modern szemlélettel felhasználni a környezetvédelem oltárán, semmiképpen sem lehet szó nélkül elmenni az őslakosok tradicionális ökológiai tudása – azaz a *TEK* – mellett. A *TEK*, ami összeforrott vallási képzetekkel, meghatározza a környezetükkel való kapcsolatot is. Ebből a modern nyugati gondolkodás is sokat elsajátíthat.

Mai, egyre környezettudatosabb korunkban új és új módjait keressük annak, hogyan lehetne a természetet és a tájat fenntartható módon integrálni világunkba, hiszen egyszerűen ettől függ a saját túlélésünk is. Amikor a „természetet védjük,” valójában azt a közeget védjük, mely minket éltet. E „környezettudatos” életvitelhez azonban eleve adva vannak archaikus minták, hiszen az emberiség az idők kezdete óta alkalmazkodik környezete adottságaihoz a túlélése érdekében – ugyanúgy, ahogyan ez a mi korunk legfontosabb kihívása is. A jelen válságos helyzetünkből kivezető utat tehát nemcsak a jövő, hanem a múlt irányában is kereshetjük – ebben kaphatnak szerepet észak-amerikai őslakos népek felismerései. E népek s általában az archaikus gondolkodás sajátossága, hogy intuitívan összekapcsolják a természetet a természetfeletttel, ahogy erre már Edward Burnett Tylor (1832–1917) 1871-ben megjelent *Primitive Culture* című írása is rámutatott, mely a „természeti népek”-et összekapcsolta a klasszikus animizmus fogalmával. Kutatásom így arra fókuszált, hogy a természeti környezet hogyan spiritualizálódik, hogyan „itatja át” a vallási gyakorlatot és gondolkodást – végül is milyen mértékben hat a természet az ember világnézetére.

Áttekintettük a *TEK* kezdeti felhasználását a környezetvédelemben, láttuk, hogyan idomították a megfelelő formára, s azt is, hogyan hasznosítható a környezettudatosság oldalán. Az őslakosok életmódja, hiedelemvilága s tradíciói szorosan összefonódnak a természettel,

⁴⁷ Dudley: Traditional Native, 111–115.

így nem meglepő, ha aktívan és „zsigeri” mélységből próbálják a környezetet megmenteni és élhetőnek fenntartani, mindezt úgy, hogy sok esetben példát mutatnak a nyugati gondolkodásnak, sőt egyenesen rámutatnak arra, hogy a környezetvédelem nem értünk van – hogy a Földet tovább tudjuk kizsákmányolni –, hanem ténylegesen az élővilágért.

Bibliográfia

- Berkes, Firket: Traditional ecological knowledge in perspective = Inglis, J. T. (ed.): Traditional ecological knowledge: Concepts and cases. Ottawa: Canadian Museum of Nature and the International Development Research, 1993, 1–9.
- Berkes, Firket: Sacred ecology: Traditional ecological knowledge and resource management. Philadelphia: Taylor & Francis, 1999.
- Castellano, Marlene Brant: Updating Aboriginal Traditions of Knowledge = Dei, George – Hall, Budd – Rosenberg, Dorothy (eds.): Indigenous Knowledges in Global Contexts. Toronto: University of Toronto Press, 2000, 21–37.
- Centre for Traditional Knowledge. Guidelines for environmental assessments and traditional knowledge. Hull, QC: Canadian International Development Agency. 1997.
- Descola, Philippe: L'écologie des autres: L'anthropologie et la question de la nature. Versailles: Editions, 2011.
- Descola, Philippe: Societies of nature and the nature of society = A. Kuper (eds.): Conceptualising society. London: Routledge, 1992, 107–126.
- Descola, Philippe: Constructing natures: symbolic ecology and social practice = Descola, P. – Palsson, G. (eds.): Nature and society: anthropological perspectives, London: Routledge. 1996, 82–102.
- Dinero, Steven C.: Indigenous perspectives of climate change and its effects upon subsistence activities in the Arctic: the case of the Nets'ain Gwich'in = GeoJournal, 1 (2013/78), 117–137.
- Dudley, Michael Kioni: Traditional Native Hawaiian Environmental Philosophy = R.S. Gottlieb (ed.): This Sacred Earth. New York: Routledge, 1996.
- Eliade, Mircea: A szent és a profán. Budapest: Helikon, 2019.
- [Fenntartható fejlődés](#) (2023.05.01.)
- Fox, Shari: When the weather is uggianaqtuq: Linking Inuit and scientific observations of recent environmental change in Nunavut, Canada. PhD-thesis, Department of Geography, University of Colorado at Boulder, 2004.
- Goeman, Mishuana: From Place to Territories and Back Again = International Journal of Critical Indigenous Studies 1 (2008/1): 23–34.
- Gómez-Baggethun, Erik – Corbera, Esteve – Reyes-García, Victoria: Traditional Ecological Knowledge and Global Environmental Change: Research findings and policy implications = Ecology and Society, 4 (2013/18), 72.
- Hallowell, Irving, A.: Ojibwa Ontology, Behavior, and World-view = S. Dimond (ed.): Culture in History: Essays in Honor of Paul Radin. New York: Columbia University, 1960, 19–52.
- Howell, Signe: Chewong Myths and Legends. Royal Asiatic Society, Malaysian Branch, Monograph 11, 1982.
- Jenkins, Willis – Chapple, Christopher Key: Religion and Environment = The Annual Review of Environment and Resources, 2011, 441–463.

- Krupnik, Igor – Dyanna Jolly: The Earth is faster now: indigenous observations of Arctic environmental change. Washington: Arctic Research Consortium of the United States, Fairbanks, Alaska, and The Smithsonian Institution, 2002.
- Leonard Tsuji – Elise Ho: Traditional Environmental Western Science: In Search of Common Ground = Canadian Journal Studies 2 (2002/22), 327–360.
- McGregor, Deborah: Coming Full Circle: Indigenous Knowledge, Environment, and Our Future = American Indian Quarterly, Special Issue: The Recovery of Indigenous Knowledge 3/4 (2004)/28, 385–410.
- Nagy, Judit – Vassányi, Miklós – Bánhegyi, Mátyás – Bernhardt, Dóra – Sepsi, Enikő (szerk.): Minorities in Canada: Intercultural Investigations. Budapest: L'Harmattan, 2000, 209–228.
- Neis, Barbara – Morris, Melanie: Fishers' ecological knowledge and stock assessment: understanding the Capelin (*Maillotus villosus*) and Capelin fisheries in the Bonavista Region of Newfoundland = R. E. Ommer, (ed.): The resilient outpost: ecology, economy and society in rural Newfoundland. St. John's, NL: 2002, 205–240.
- Nye, David E.: Technology, Nature, and American Origin Stories = *Environmental History*, 1 (2003/8), 8–24.
- Ohiyesa (Charles Eastman): The Soul of the Indian. Boston – New York: Houghton Mifflin Company, 1911.
- Pearce, Tristan – Ford, James – Willox, Ashlee Cunsolo – Smit, Barry: Inuit Traditional Ecological Knowledge (TEK), Subsistence Hunting and Adaptation to Climate Change in the Canadian Arctic = Arctic, 2 (2015/68), 233–245.
- Riggs, Brett: [Volcanism, Climate, and the Cherokee Treaties of 1817, 1819, 1836](#). (Utoljára megtekintve: 2023.05.01.)
- Toelken, Barren: The Anguish of Snails. Native American Folklore in the West. Logan: Utah State University Press, 2003.
- Turner, Nancy – Ignace, Marianne Boelscher – Ignace, Ronald: Traditional ecological knowledge and wisdom of aboriginal peoples in British Columbia = Ecological Applications 5 (2000/10), 1275–1287.
- Turner, Nancy J. – Spalding, Pamela R.: “We might go back to this;” drawing on the past to meet the future in northwestern North American indigenous communities = Ecology and Society 18 (2013/4), 29.
- Turner, Nancy: Ancient pathways, ancestral knowledge: ethnobotany and ecological wisdom of indigenous peoples of northwestern North America. Montréal: McGill-Queens' University Press, 2014.
- Turner, Nancy: Passing on the news: women's work, traditional knowledge and plant resource management in indigenous societies of north-western North America = P. L. Howard, ed.: Women and plants: gender relations in biodiversity management and conservation. London: Zed Books, 2003, 133–149.
- Valentine, J. Randolph: Nishnaabemwin Reference Grammar. Toronto: University of Toronto Press, 2001.
- Vassányi Miklós: Szellemlhívók és áldozárok. Sámánság, istenképzetek, emberáldozat az inuit (eszkimó), azték és inka vallások írásos forrásaiban. Budapest: L'Harmattan, 2016.
- Vassányi, Miklós: Second Contact. Patterns of 'Second Encounters' with the Inuit in Early Modernity. An Anthropological Analysis of the Cases of Henry Hudson and William Baffin = Judit Nagy – Miklós Vassányi, eds.: Minorities in Canada – Intercultural Investigations. A collection of studies. L'Harmattan, Paris–Budapest: 2021, 209–228.

- Vick, R. Alfred: Cherokee Adaptation to the Landscape of the West and Overcoming the Loss of Culturally Significant Plants = *American Indian Quarterly*, 3, Special Issue: American Indian Studies Today (2011/35), 394-417.
- Weaver, Jace: Misfit Messengers: Indigenous Religious Traditions and Climate Change = *Journal of the American Academy of Religion*, 2 (2015/83), 320-335.
- Whyte, Kyle Powys: Indigenous Women, Climate Change Impacts, and Collective Action = *Hypatia*, Special Issue: Climate Change 3 (2014/29), 599-616.
- Young, Robert W. – Morgan, William: *The Navajo Language: A Grammar and Colloquial Dictionary*, revised edition. Albuquerque, NM: University of New Mexico Press, 1987.